

Хасцька О.П.кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри економіки та підприємницької діяльності
*Вінницький національний аграрний університет***Khaietska Olha**Candidate of Economic Sciences,
Head of the Department of Economics and Entrepreneurship
*Vinnitsia National Agrarian University***КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ
В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА****Хасцька О.П. Конкурентоспроможність аграрних підприємств в умовах інноваційного середовища.**

У статті досліджено теоретичні основи поняття конкуренції та конкурентоспроможності, визначено особливості даної економічної категорії для аграрних підприємств. Розглянуто зовнішні та внутрішні; керовані та некеровані чинники, які використовують для оцінки рівня конкурентоспроможності аграрних підприємств. Визначено, що оцінка конкурентоспроможності є невід'ємним елементом діяльності будь-якого підприємства оскільки на основі такої оцінки можливо зробити висновки про рівень конкурентоспроможності підприємства. Запропоновано напрями підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств. Встановлено, що ефективним напрямом зниження собівартості виробництва аграрної продукції є використання альтернативних видів палива, зокрема, біодизелю та біоетанолу, які здатні замінити дороговартісне традиційне пальне, запаси якого скорочуються, а ціни зростають. Досліджено напрями державної підтримки аграрних підприємств, застосування дотацій та субсидій як одного з важливих елементів забезпечення їх безперервної діяльності та підвищення конкурентоспроможності. За результатами проведеного дослідження визначено шляхи підвищення конкурентоспроможності вітчизняних аграрних підприємств в умовах інноваційного середовища, реалізація яких в довгостроковій перспективі сприятиме розвитку підприємства та забезпечить реальні переваги над конкурентами.

Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність, конкурентоспроможність аграрних підприємств, аграрна продукція, інноваційне середовище, державна підтримка.

Khaietska Olha. Competitiveness of agricultural enterprises in terms of innovation environment.

The article investigates the theoretical foundations of the concept of competition and competitiveness, identifies the features of this economic category for agricultural enterprises. External and internal are considered; controlled and uncontrolled factors used to assess the level of competitiveness of agricultural enterprises. It is determined that the assessment of competitiveness is an integral part of the activities of any enterprise, because on the basis of such an assessment it is possible to draw conclusions about the level of competitiveness of the enterprise. The paper summarizes and presents the factors that reduce the competitiveness of agricultural enterprises. Also, the factors and directions that ensure the growth of competitiveness and stability of agricultural enterprises are presented. The directions of increase of competitiveness of the agrarian enterprises are offered. It is established that an effective way to reduce the cost of agricultural production is the use of alternative fuels, in particular, biodiesel and bioethanol, which can replace expensive traditional fuels, stocks of which are declining and prices are rising. The directions of state support of agricultural enterprises, application of subsidies and subsidies as one of the important elements of ensuring their continuous activity and increasing competitiveness are studied. According to the results of the study identified ways to increase the competitiveness of domestic agricultural enterprises in an innovative environment, the implementation of which in the long run will promote the development of the enterprise and provide real advantages over competitors. It was found that in order to solve the issue of forming a correct assessment of competitiveness and the formation of specific advantages, it is necessary to disassemble a comprehensive mechanism for managing the competitiveness of the enterprise. Based on the principles of the system-target approach and clear theoretical provisions, the organizational and economic mechanism of enterprise competitiveness management was scattered.

Key words: competition, competitiveness, competitiveness of agricultural enterprises, agricultural products, innovative environment, state support.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку – в умовах невизначеності та динамічності ринкового середовища, цифровізації економіки, впливу інноваційного середовища, аграрним підприємствам все важче адаптуватися до викликів сьогодення.

Ефективний розвиток суб'єктів аграрного сектору передбачає вдосконалення системи конкурентних відносин та інтенсифікацію розвитку аграрних підприємств. Питання конкурентоспроможності аграрних підприємств потребують ґрунтовного розгляду та

дослідження, оскільки невіршеними залишаються проблеми вибору конкретного набору чинників, що є ключовими у дослідженні конкурентоспроможності аграрних підприємств.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Конкурентоспроможність аграрних підприємств – є універсальною економічною категорією, яка характеризує ефективність їх функціонування на внутрішньому та зовнішньому ринках. Ефективність функціонування аграрних підприємств обумовлюється укріпленням конкурентних позицій не лише на національному ринку, але й на міжнародних ринках однорідної стандартизованої продукції. Окрім цього, конкурентоспроможність є індикатором який показує можливість адаптації суб'єкта господарювання до нових умовах конкурентного середовища, тому обґрунтування підходів до управління нею з метою подальшої розробки системи заходів по зміцненню положення та досягненню конкурентних переваг підприємства, в тому числі аграрного, є актуальним.

Теоретико-методичні основи визначення конкурентоспроможності та конкурентоздатності підприємств в цілому та аграрних, зокрема, є предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених таких, як: Крючкова Ж. В [1], Портер М. [2], Богомолова К. С. [3], Малік М. Й., Нужна О. А. [4], Грановська В. Г. [5], Калетнік Г. М. [12] та інші.

Формулювання завдання дослідження. Аналіз рівня конкурентоспроможності аграрних підприємств в сучасних умовах та напрямки підвищення її рівня.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конкуренція є невід'ємною складовою ринкових відносин, вона еволюціонує, удосконалюється сутність поняття та методи її реалізації. Тобто поняття «конкуренція» завжди потребує додаткового вивчення та аналізу.

Еволюція підходів дослідження теорії конкуренції сформувала значну кількість визначень категорії «конкуренція», які відрізняються не лише трактуванням, а й набором її характеристик, функцій та особливостей (табл. 1).

Портер М., виділив «п'ять сил» згідно яких визначається сама природа конкуренції – це: «загроза появи нових конкурентів; загроза появи нових товарів чи послуг-замінників; здатність постачальників і покупців торгуватись; суперництвом між собою уже наявних конкурентів; впливом» [2]. Окрім зазначених п'яти сил, важливою є державна політика, оскільки вона перебуває у нерозривному взаємозв'язку з іншими компонен-

тами, які знаходяться під її контролем та створюють ринкову кон'юнктуру. Світова практика доводить, що саме держава повинна відігравати координуючу та регулюючу роль у розвитку конкурентних відносин.

Богомолова К. [3] розглядає конкурентоспроможність підприємства як здатність вести стабільне ефективне господарювання (оснащення технічного рівня виробництва, виконання своєчасних фінансових зобов'язань, вирішення соціальних потреб працівників), ефективно використовувати наявні виробничі, фінансові, трудові ресурси, задля виробництва та реалізації продукції, яка здатна задовольняти суспільний попит на певному цільовому ринку в певний час в необхідній кількості.

Говорячи про більш «вузьку» природу конкурентоспроможності підприємств, а саме в контексті аграрних підприємств, то варто зазначити що поняття «конкурентоспроможність аграрних підприємств» досить ґрунтовно вивчали Нужна О. та Малік М., визначаючи його як, спроможність та вміння підприємств аграрної сфери пристосовуватись до нових умов господарювання, застосовуючи економічні переваги здатність перемагати у конкурентній боротьбі на сільськогосподарських ринках аграрною продукцією та послугами, при цьому з максимальною ефективністю використовувати земельні ресурси, задовольняти відповідними товарами потреби споживачів та вміння гнучко реагувати на зміни в ринковій кон'юктурі [4].

Грановська В. пропонує розглядати конкурентоспроможність аграрних підприємств як комплексне поняття, що характеризує повний спектр конкурентних переваг та потенціалу підприємства. Стратегічний потенціал та ефективність його використання, швидкість реакції на зміни та адаптивність до мінливості середовища функціонування, швидкість реагування на потреби споживачів, здатність до адекватної реакції на нововведення конкурентів [5].

На думку Шпикуляка О., Воскобійника Ю. та Овсяннікова О., «сільському господарству притаманні інституційні особливості конкурентоспроможності, що пов'язані з «інститутом власності», що призводить до розвитку різноманітних організаційно-правових форм, що зумовлюють різноаспектний підхід до формування їх «конкурентоспроможності» [6].

Згідно досліджень Крючкової Ж. [7], конкурентоспроможність аграрних підприємства визначається за наступними параметрами:

Таблиця 1

Підходи до розуміння конкуренції як економічної категорії

Теорія конкуренції	Представники	Трактування поняття «конкуренція» як економічної категорії
Теорія абсолютних переваг	А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Мілль	«рівновага між виробництвом і споживанням»
Теорія рівноваги	А. Маршалл	«механізм встановлення рівноваги на ринку завдяки дії законів граничної корисності та граничної продуктивності»
Еволюційна теорія	Й. Шумпетер	«вміння суб'єктів ефективно впроваджувати інноваційні технології»
Теорія конкурентних переваг	М. Портер	«використання конкурентних переваг підприємств залежно від зміни конкурентного середовища»
Теорія інтелектуального лідерства	Г. Хамел, К. Прахалад	«використання нових форм бізнесу, інноваційних технологій в глобальному масштабі»

Джерело: систематизовано автором на основі [1; 2; 3]

1) можливістю підприємства ефективно функціонувати на внутрішньому та зовнішньому ринках;

2) здатністю виготовленої продукції окремого підприємства конкурувати на ринку з ідентичною продукцією;

3) одержання підприємством стійких конкурентних переваг на базі сільськогосподарської продукції певної якості;

4) ефективне використання технологій, ресурсів, методів управління, навичок і знань персоналу, компонентів маркетингової діяльності, які відображаються на якості та конкурентоспроможності продукції, прибутковості підприємства.

Рівень конкурентоспроможності аграрного підприємства в окремі моменти часу визначається впливом ряду чинників. На думку Фіщука Б., Лукашенка О. та Хмарука О., їх можна поділити на дві групи: внутрішні та зовнішні. До внутрішніх чинників можна віднести стратегічну діяльність підприємства, яка впливає на якість продукції та її собівартість, до зовнішніх – фактори, які створює сам ринок, тобто фірми чи підприємства не можуть ними управляти, але можуть до них пристосовуватись [8].

Однак, на нашу думку, зважаючи на специфічність діяльності підприємств аграрної сфери, було

б доцільно їх розмежувати на керовані та некеровані чинники. Таким чином, до перших варто віднести такі чинники, як матеріально-технічне, техніко-технологічне та фінансове забезпечення, залучення висококваліфікованих працівників, ефективне використання природних ресурсів, а також розробка стратегії розвитку підприємства тощо. До інших, відповідно, екологічні та природно-кліматичні умови, інфраструктуру та кон'юнктуру ринку, технічний прогрес, ресурсне забезпечення країни тощо.

Отже, можемо зробити висновок, зважаючи на неоднозначність підходів до виокремлення основних факторів впливу на конкурентоспроможність аграрних підприємств, доцільно при оцінці конкурентоспроможності аграрних підприємств використовувати 2 групи факторів: внутрішні і зовнішні та керовані і некеровані (рис. 1).

Також Богомолова К. зазначає, що найважливішим фактором конкурентоспроможності аграрного підприємства є конкурентоспроможність його продукції. При цьому ключовою характеристикою продукції автор називає її цінову перевагу. Зниження витрат пропонується досягти за рахунок підвищення продуктивності праці, ефективного використання ресурсів та виробничого потенціалу, впровадження науково

Рис. 1. Фактори, які впливають на конкурентоспроможність аграрних підприємств

Джерело: сформовано автором

обґрунтованої спеціалізації та концентрації виробництва [3]. Значний вплив на рівень конкурентоспроможності продукції АПК здійснює структура собівартості продукції, оскільки зниження витрат виробництва має значні обмеження.

Оцінка конкурентоспроможності є невід’ємним елементом діяльності будь-якого підприємства, оскільки на основі такої оцінки можуть бути сформувані висновки про рівень конкурентоспроможності підприємства та розроблені напрями щодо його підвищення. Таким чином, пропонуємо критерії оцінки рівня конкурентоспроможності підприємства (рис. 2).

У 2020 році питома вага сільського господарства у ВВП країни склала 9,31% і становила 393,08 млрд. грн. Порівняно з 2010 р., зростання склало 1,86%, або 312,69 млрд. грн. (рис. 3).

Очевидним є те, що за останні роки структура виробництва в аграрних підприємств залишається практично без змін: майже 77,3% валового виробництва припадає на рослинницьку галузь, а решта – 22,7% на тваринницьку галузь. Також останнім часом демонструється висхідна тенденція щодо підвищення економічної ефективності аграрного виробництва та використання сільськогосподарських угідь, площі яких зменшуються. Оцінка структури валової продукції України протягом 2010–2018 рр. (рис. 4).

Щодо галузі тваринництва, то щороку в Україні виробляється приблизно 9,3 млн. т. молока, і ця цифра неспинно скорочується з року в рік через змен-

шення поголів’я корів. Прогнозується, що за результатами 2020 року виробництво молока складе близько 8,9–9,1 млн. т.

Виробництво м’яса в Україні щороку зростає, в основному за рахунок нарощення виробництва м’яса птиці. Ця категорія м’яса у загальній структурі становить більше половини, ще третина з усього виробленого м’яса припадає на свинину і порядку 15% – на яловичину. Наприклад, у 2018 році було вироблено 2,4 млн т м’яса всіх видів, а у 2019-й на 5% більше [11].

Проблема пошуку шляхів вдосконалення стратегії підвищення конкурентоспроможності підприємства щодо економічної вигоди та практичного застосування багатопланова вимагає системно-цільового підходу. При цьому основний акцент робиться на розробці аналітичних методів дослідження конкурентоспроможності й організаційно-економічних чинників, що складають єдиний механізм управління конкурентоспроможністю підприємства, який об’єднує управлінські, технічні й технологічні заходи з її підвищення [13; 14].

Слід зазначити, що переважна більшість методик оцінки конкурентоспроможності ґрунтується на виявленні детермінант, що впливають на конкурентоспроможність підприємства. До основних чинників, що знижують конкурентоспроможність аграрних підприємств доцільно віднести [13]:

– нормативно-правова нестабільність в аграрному секторі;

Рис. 2. Критерії оцінки рівня конкурентоспроможності аграрних підприємств

Джерело: побудовано автором

Рис. 3. Динаміка частки сільського господарства у ВВП України у 2010–2020 роках

Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [10]

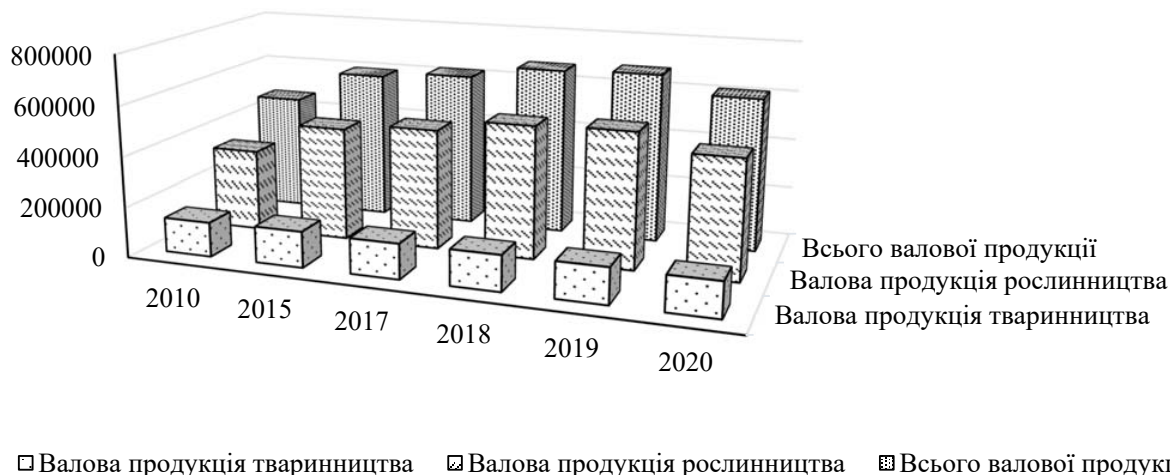

Рис. 4. Оцінка валової продукції аграрних підприємств протягом 2010–2020 рр., млн. грн.

Джерело: [10]

- диспаритет цін стосовно промислової і сільськогосподарської продукції;
- зниження якості робочої сили, зайнятої в аграрних підприємствах;
- відсутність міжнародних сертифікатів якості вітчизняних виробників;
- вплив політичних й економічних ризиків на діяльність аграрних товаровиробників;
- нестача фінансових ресурсів для інвестиційних та інноваційних проектів в аграрних підприємствах тощо.

Врахування зазначених факторів під час проведення оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств надасть можливість отримати кількісну оцінку його конкурентоспроможності та розробити ефективні заходи, які забезпечать його конкурентні переваги.

Для вирішення цього завдання пропонується комплексна концепція управління конкурентоспроможністю підприємства, можливостями якої є: формування, коригування цілей і стратегій розвитку підприємства відповідно до досягнутого рівня конкурентоспроможності; застосування ефективних методів управління конкурентоспроможністю; впровадження організаційно-економічного механізму підтримки управління конкурентоспроможністю, основу якого складають програмно-цільові комплексні блоки, що відображають необхідні організаційні, економічні й техніко-технологічні заходи в їх взаємозалежності, реалізація яких сприяє результативному здійсненню управлінських рішень в аграрній сфері. Блоки механізму, знаходячись у взаємозв'язку один з одним та утворюють певну цілісність, що об'єднані єдиним принципом – кожен з них забезпечує вирішення проблеми підвищення конкурентних переваг і адаптаційних властивостей підприємства та зміцнення його позицій на зовнішньому і внутрішньому ринках.

Особливу увагу варто зосередити на необхідності розробки організаційно-економічного механізму підтримки управління конкурентоспроможністю. Ключовими елементами управління конкурентоспроможністю підприємства є: активізація інвестиційної й інноваційної діяльності, технічне переоснащення підприємства; поліпшення фінансового та податкового управління; розробка заходів, спрямованих на ефективне використання виробничих і фінансових ресур-

сів; поліпшення системи управління персоналом та мотивацією до праці; впровадження систем управління якістю та їх сертифікація; застосування диверсифікації та планування виробництва; зміна системи обліку й аналізу витрат; поліпшення інформаційного забезпечення управління конкурентоспроможністю підприємства; досягнення єдності усіх ланок і процесів управління на підприємстві та інше.

Ефективність впровадження механізму управління конкурентоспроможністю підприємства залежить від його початкового стану, функціональної і структурної організації, що повинен функціонувати як цільова структура управління, володіти повноваженнями з контролю і забезпечення реалізації, мати ресурсне забезпечення для виконання фінансових, матеріально-технічних і трудових функцій. Організаційно-економічний механізм має впливати на організацію всіх матеріально-фінансових потоків в межах підприємства та визначати доцільність їх використання з позиції конкурентоспроможності.

Для підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств необхідно:

1. Досліджувати тенденції поведінки споживачів, реально оцінювати їх очікування. Тобто підприємство повинне своєчасно, об'єктивно і точно оцінювати споживчий попит та прогнозувати його динаміку у майбутньому.
2. Здійснювати виробництво, результати якого задовольнятимуть потреби цільової групи споживачів при забезпеченості корисності товару по відношенню ціна – якість.
3. Проводити ефективну маркетингову політику на підприємстві.
4. Створювати умови для мінімізації витрат при ефективному та раціональному застосуванні основних факторів виробництва.
5. Застосовувати, удосконалювати, оновлювати технології виробництва, збуту та управління.
6. Планувати та впроваджувати ефективну стратегію у сферах виробництва й маркетингу впроваджуючи інновації.
7. Здійснювати фінансування установ, що надають насіннєвий матеріал, науково-дослідних установ, сортовипробувальних станцій тощо.

Рис. 5. Організаційно-економічний механізм управління конкурентоспроможністю підприємства

Джерело: авторська розробка

8. Враховувати регіональний аспект виробників сільськогосподарської продукції.

9. Здійснювати підготовку висококваліфікованих кадрів для села.

На основі розглянутих вище вимог і принципів системно-цільового підходу розроблено організаційно-економічний механізм управління конкурентоспроможністю підприємства, блок-схема якого відображена на рис. 5.

Викладена вище блок-схема організаційно-економічного механізму підтримки управління конкурентоспроможністю підприємства є сукупністю комплексних заходів, які дозволяють поліпшити систему управління, задіяти внутрішні ресурси підприємства, створити в структурних підрозділах прагнення до підвищення конкурентоспроможності, підвищити конкурентоспроможність підприємства та покращити його позиції на ринку.

Безумовно, дана схема, враховуючи складність і багатоаспектність проблеми конкурентоспроможності підприємства, не відображає в повній мірі організаційно-економічні, техніко-технологічні, фінансові й інші методи вирішення цієї задачі, проте, така структуризація дозволяє здійснити системний і цілеспрямований пошук шляхів узгодження всіх компонентів організаційно-економічного забезпечення управління підприємством з метою концентрації зусиль і управлінських дій на чинники, що визначають потенціал підприємства, здатний забезпечити підвищення його конкурентоспроможності й стійкості до ринкових умов.

Висновки. Таким чином, у сучасній економічній літературі, існують різні точки зору щодо сутності категорії «конкурентоспроможність підприємства». На нашу думку, найбільш повно розкриває його зміст, визначення: «конкурентоспроможність підприємства» – це здатність підприємства підтримувати стійкі позиції на ринку, ефективно функціонувати, бути привабливим для інвесторів, підтримувати високий імідж

серед споживачів та різних суб'єктів господарювання. У проведеному дослідженні нами визначено особливості конкурентоспроможності аграрних підприємств та виокремлено дві групи факторів впливу на конкурентоспроможність аграрних підприємств: внутрішні і зовнішні та керовані і некеровані.

Встановлено, що оцінка конкурентоспроможності є невід'ємним елементом діяльності сільськогосподарського підприємства і базується на порівнянні позицій підприємств, що здійснюють аналогічний вид економічної діяльності та функціонують в одному і тому ж сегменті аграрного ринку.

Зазначимо окремі складники підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств:

- 1) збільшення ефективності використання наявного потенціалу підприємств;
- 2) зростання рівня мотивації персоналу сільськогосподарських підприємств як складової підвищення ефективності та результативності праці;
- 3) оновлення матеріально-технічної бази сільськогосподарських товаровиробників у різних формах та на основі різних джерел фінансування;
- 4) впровадження ефективної підприємницької стратегії на основі вдосконалення організації виробництва та впровадження концепції маркетингу;
- 5) підвищення ефективності державної підтримки та державного регулювання стратегічно важливого для сільськогосподарського виробництва.

Підвищення конкурентоспроможності підприємства залежить від ефективного використання усіх вищезазначених складових, а їх ефективне поєднання дасть змогу збільшити виробництво високоякісної продукції, знизити затрати праці, одержати прибутки в розмірах, необхідних для забезпечення розширеного відтворення в сільському господарстві країни, сприятиме прискоренню виходу аграрної галузі з кризи, дасть змогу зміцнити експортний потенціал, тим самим підтвердить надійність продовольчої безпеки.

Список використаних джерел:

1. Крючкова Ж. В. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: сутність та чинники впливу. *Економіка та держава*. 2017. № 12. С. 117–119.
2. Портер М. *Международная конкуренция*. Москва : Международные отношения, 1993. 353 с.
3. Богомолова К. С. Сутність та фактори формування конкурентоспроможності аграрних підприємств. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2019. Вип. 200. С. 118–128.

4. Малік М. Й., Нужна О. А. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: монографія. Київ : Інститут аграрної економіки, 2007. 270 с.
5. Грановська В. Г. Парадигма конкуренції та конкурентоспроможності аграрних підприємств. *Інтелект XXI*. 2016. № 5. С. 50–57.
6. Шпикуляк О. Г., Воскобойник Ю. П., Овсянніков О. В. Формування конкурентоспроможності в аграрній економіці. *Агроінком*. 2007. № 9–10. С. 4–8.
7. Крючкова Ж. В. Дослідження сутності конкурентоспроможності та конкурентоздатності аграрних підприємств. *Агросвіт*. 2016. № 7. С. 44–50.
8. Фіщук Б. П., Лукашенко О. М., Хмарук О. М. Конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції. *Збірник наукових праць ВНАУ*. 2015. № 4 (70). С. 160–164.
9. Грановська В. Г. Методичні підходи та критерії діагностики конкурентоспроможності аграрних підприємств. *Проблеми економіки*. 2018. № 1. С. 174–181.
10. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
11. Кадирус І. Г., Донських А. С., Олійник Ю. О. Оцінювання конкурентоспроможності аграрного підприємства. *Агросвіт*. 2019. № 21. С. 100–106.
12. Калетник Г. М. Біопаливо: продовольча, енергетична та екологічна безпека України. *Біоенергетика. Bioenergy*. 2013. № 2. С. 12–14.
13. Ткаченко О. С. Державна підтримка сільськогосподарських підприємств – реалії сьогодення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 12. С. 27–30.
14. Сітковська А. О., Савенко О. А., Лебедев М. О. Напрями підвищення конкурентоспроможності аграрного підприємства. *Агросвіт*. 2019. № 24. С. 97–104.

References:

1. Kriuchkova Zh. V. (2017) Konkurentospromozhnist ahrarnykh pidpriemstv: sutnist ta chynnyky vplyvu [Competitiveness of agricultural enterprises: essence and factors of influence]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 12, pp. 117–119 [in Ukrainian].
2. Porter M. (1993) Mezhdunarodnaia konkurentsia [International competition]. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya, 353 p. [in Ukrainian].
3. Bohomolova K. S. (2019) Sutnist ta faktory formuvannia konkurentospromozhnosti ahrarnykh pidpriemstv [The essence and factors of formation of competitiveness of agricultural enterprises]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu silskoho hospodarstva imeni Petra Vasylenka*, no. 200, pp. 118–128 [in Ukrainian].
4. Malik M. Y., Nuzhna O. A. (2007) Konkurentospromozhnist ahrarnykh pidpriemstv: metodolohiia i mekhanizmy [Competitiveness of agricultural enterprises: methodology and mechanisms]. Kyiv: Instytut ahrarnoi ekonomiky, 270 p. [in Ukrainian].
5. Hranovska V. H. (2016) Paradyhma konkurentsii ta konkurentospromozhnosti ahrarnykh pidpriemstv [Paradigm of competition and competitiveness of agricultural enterprises]. *Intelekt XXI*, no. 5, pp. 50–57 [in Ukrainian].
6. Shpykuliak O. H., Voskoboinyk Yu. P., Ovsianikov O. V. (2007) Formuvannia konkurentospromozhnosti v ahrarnii ekonomitsi [Formation of competitiveness in agrarian economy]. *Ahroinkom*, no. 9–10, pp. 4–8 [in Ukrainian].
7. Kriuchkova Zh. V. (2016) Doslidzhennia sutnosti konkurentospromozhnosti ta konkurentozdatnosti ahrarnykh pidpriemstv [Research of the essence of competitiveness and competitiveness of agricultural enterprises]. *Ahrosvit*, no. 7, pp. 44–50 [in Ukrainian].
8. Fishchuk B. P., Lukashenko O. M., Khmaruk O. M. (2015) Konkurentospromozhnist silskohospodarskoi produktsii [Competitiveness of agricultural products]. *Zbirnyk naukovykh prats VNAU*, no. 4 (70), pp. 160–164 [in Ukrainian].
9. Hranovska V. H. (2018). Metodychni pidkhody ta kryterii diahnozyky konkurentospromozhnosti ahrarnykh pidpriemstv [Methodical approaches and criteria for diagnosing the competitiveness of agricultural enterprises]. *Problemy ekonomiky*, no. 1, pp. 174–181 [in Ukrainian].
10. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
11. Kadyrus I. H., Donskykh A. S., Oliinyk Yu. O. (2019) Otsiniuvannia konkurentospromozhnosti ahrarnoho pidpriemstva [Assessing the competitiveness of an agricultural enterprise]. *Ahrosvit*, no. 21, pp. 100–106 [in Ukrainian].
12. Kaletnik H. M. (2013) Biopalyvo: prodovolcha, enerhetychna ta ekolohichna bezpeka Ukrainy [Biofuels: food, energy and environmental security of Ukraine]. *Bioenerhetyka – Bioenergy*, no. 2, pp. 12–14 [in Ukrainian].
13. Tkachenko O. S. (2019) Derzhavna pidtrymka silskohospodarskykh pidpriemstv – realii sohodennia [State support of agricultural enterprises – the realities of today]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 12, pp. 27–30 [in Ukrainian].
14. Sitkovska A. O., Savenko O. A., Lebediev M. O. (2019) Napriamy pidvyshchennia konkurentospromozhnosti ahrarnoho pidpriemstva [Directions for increasing the competitiveness of agricultural enterprises]. *Ahrosvit*, no. 24, pp. 97–104 [in Ukrainian].